

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน กรณีศึกษา: ชุมชนวังตะกู ตำบลวังตะกู อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนวังตะกู และเพื่อศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีเก็บข้อมูลที่มีความหลากหลายด้วยกัน ได้แก่ (1) การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการเกี่ยวกับบริบทชุมชน (2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่ม และการดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู (3) การสนทนากลุ่มเพื่อการแลกเปลี่ยนประเด็นการทำเกษตรปลอดสารพิษของสมาชิกกลุ่ม (4) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน กลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูลในการศึกษา ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำ/กรรมการ/สมาชิกกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู คุณครูนักเรียนโรงเรียนวังตะกูราษฎร์อุทิศ โรงเรียนวัดวังตะกู ผู้บริหารและพนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลวังตะกู เจ้าหน้าที่สาธารณสุขสถานีนามัยวังตะกู เจ้าอาวาสวัดวังตะกู และวัดห้วยเรียงกลาง ทำให้ได้ข้อเท็จจริงของชุมชนที่หลากหลายแล้วจึงนำมาจัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ให้เห็นภาพรวมของชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ สามารถสรุปผลการศึกษาไว้ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

ช่วงที่ 1 ช่วงเริ่มต้นของชุมชน (ก่อนปี พ.ศ. 2510)

ชุมชนวังตะกูเป็นชุมชนเก่าแก่อายุประมาณกว่าร้อยปี ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ชุมชนวังตะกูมีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยเฉพาะการประกอบอาชีพทางการเกษตรที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ดังผลการศึกษาที่พอสรุปได้ดังนี้

ชุมชนวังตะกูเป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นความอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับ ดิน น้ำ และป่าไม้ ซึ่งถือว่าเป็นต้นทุนในการดำรงชีวิตของชาวบ้านและเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นที่เชื่อมโยงให้ผู้คนมาอาศัยอยู่และทำ

กิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนในลักษณะญาติพี่น้อง หรือเป็นเสมือนเครื่องหล่อหลอมระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน วิถีชีวิตของชาวบ้านจะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน นอกจากนี้ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพทำนาแบบพื้นบ้าน ผลิตเพื่อการยังชีพ ระบบธรรมชาติเป็นผู้ดูแล ไม่ใช่สารเคมีในกระบวนการผลิตด้านเกษตรกรรม มีการช่วยเหลือแบ่งปันทรัพยากรของชุมชนต่อ ทำให้ชาวบ้านดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล

นอกจากนี้ระบบความคิดเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผู้มีพระคุณทั้งที่อยู่เหนือธรรมชาติ รูปแบบสถาบัน (ศาลเจ้าวังตะกั่ว และวัดวังตะกั่ว) รูปแบบของจิตใจ (แม่โพสพ แม่คงคา แม่ธรณี) และมีผู้นำทางความคิด (หลวงพ่อเขียน) ในการพัฒนาชุมชนและแนวทางการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม ไม่ทำลายเบียดเบียนหรือไม่ชอบธรรมต่อธรรมชาติ ตรงนี้ถือเป็นอีกจุดหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข มีความสามัคคีกลมเกลียว ชิงทุนทางสังคมเป็นเครื่องช่วยพยุงและดำรงอยู่กับชุมชนอย่างยาวนาน ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้

จากกระบวนการทุนทางสังคมในช่วงแรก จะเห็นว่าการดำรงชีวิตของชาวบ้านจะเชื่อมโยงเข้ากับธรรมชาติและวิถีชีวิตที่ผูกติดอยู่กับความความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงทำให้สิ่งแวดล้อมของชุมชนดี มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ มีการแบ่งปันช่วยเหลือกัน ภายใต้ความเป็นพี่เป็นน้อง และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงทำให้เกิดประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา ชีวิตชาวบ้านในชุมชนเป็นสุข โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยจากภายนอกชุมชนมาเกื้อกูล

ช่วงจุดเปลี่ยนของชุมชน (ปี พ.ศ. 2510-2540)

แต่ก่อนชาวบ้านวังตะกั่วดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย มีความสุขอย่างพอเพียงของชุมชน วิถีชีวิตประจำวันคือการทำนามีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบญาติพี่น้องเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ช่วยยึดโยงสังคมให้อยู่รอดได้อย่างต่อเนื่อง โดยผ่านพิธีกรรมประเพณีวัฒนธรรมตลอดจนการทำเกษตรกรรมที่ทำร่วมกันในชุมชนอย่างมีความสุข ซึ่งเป็นภาพในอดีตที่สามารถหาได้ในชุมชนวังตะกั่วมาโดยตลอด แต่สิ่งเหล่านี้เริ่มเปลี่ยนแปลง เมื่อความเจริญทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา ซึ่งถือว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกของชุมชน เปลี่ยนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และความสัมพันธ์ของคน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ความพึงพอใจและการไล่ตามกระแสทุนนิยม

นอกจากนี้ ชาวบ้านเริ่มหันมาสู่ยุคเกษตรเพื่อการค้า โดยการนำความรู้ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย สารเคมี และเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาสนับสนุนกระบวนการผลิต จึงทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเร่งรีบแข่งขันกับการทำนาเพื่อต้องการผลผลิตมากขึ้น การทำนาไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติกำหนดอีกต่อไป ชาวนาเป็นผู้กำหนดตารางกระบวนการทำนาเอง การทำนาจึงลดขั้นตอนลง ทำให้คนไม่มีเวลาในการพบปะพูดคุยกัน ไม่มีเวลามาทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมร่วมกัน ระบบความสัมพันธ์ของคนได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กลับต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ทำให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากขึ้น การช่วยเหลือเอาแรงก็ไม่มีให้เห็น รวมถึงพิธีกรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาจากความเชื่อศรัทธาและการเคารพที่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ซึ่งแสดงถึงความชอบธรรมต่อธรรมชาติและ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ในช่วงนี้เป็นเพียงพิธีกรรมที่ทำขึ้นตามระยะเวลาเท่านั้น

จากพฤติกรรมที่แสดงออกของชาวบ้านภายใต้ระบบคิดที่เป็นปัจเจกมากขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย เช่น สิ่งแวดล้อมถูกทำลายด้วยการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ขาดการยั้งคิด จากการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ ทำให้เศรษฐกิจในชุมชนล่มสลายเพราะความไม่พอเพียงของชาวบ้าน ภายใต้การครอบงำของระบบเงินตรา ติค่าทุกอย่างเป็นมูลค่า และลดบทบาทความสำคัญของสิ่งที่ดีงาม (คุณค่า) ของชุมชนลง ไม่มีการวางแผนในการดำเนินชีวิต จึงใช้ชีวิตอย่างประมาท เพราะต้องดิ้นรนพยายามที่จะเอาตัวรอดในสังคม และทำให้ความเป็นชุมชนอ่อนแอลง

จะเห็นได้ว่าช่วงจุดเปลี่ยนของชุมชน จากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ ส่งผลกระทบต่อชุมชนวังตะกั่วอย่างชัดเจน โดยเฉพาะ ด้านสิ่งแวดล้อมที่มีการเสื่อมโทรมอย่างรุนแรง เพราะการใช้สารเคมีอย่างต่อเนื่องในปริมาณที่เพิ่มสูงขึ้นทุกปี ด้านประเพณี วัฒนธรรมและความเป็นชุมชนที่เคยถือปฏิบัติกันมาไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเนื่อง คนในชุมชนให้ความสำคัญน้อยลง รวมถึงด้านเศรษฐกิจของชุมชนปรับเปลี่ยนเป็นการกู้หนี้ยืมสินกัน เพื่อความมั่งมีและเป็นที่นับหน้าถือตาของชาวบ้านในชุมชน ทั้งนี้เกิดจากการเปิดรับปัจจัยจากภายนอกโดยขาดการกลั่นกรองที่ดี และความอ่อนแอของปัจจัยภายในชุมชน จึงทำให้ความสัมพันธ์ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปชาวบ้านไม่ช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน ไร้ความไว้วางใจ แบ่งปันกันเหมือนเมื่อก่อน บทบาทของทุนทางสังคมจึงทำหน้าที่ไม่ได้เต็มที่ในช่วงนี้

ช่วงชุมชนวังตะกูนปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2541-2550)

การพัฒนาที่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจ ส่งผลให้ชุมชนวังตะกูนประสบกับปัญหาต่าง ๆ จากที่กล่าวข้างต้น ชาวบ้านพยายามดำเนินชีวิตตามกระแสทุนนิยมอย่างขาดการคิดวิเคราะห์ ทำให้ชาวบ้านเข้าไปติดกับวงจรอุบาทว์ โดยไม่สนใจเรื่องของระบบความสัมพันธ์ที่เกิดจากการหล่อหลอมกลมเกลียวจิตใจของชาวบ้าน ทั้งหมดนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดให้ความสำคัญกับมูลค่าของระบบเงินตรา ด้วยการส่งเสริมระบบการเกษตรแผนใหม่ เน้นกระบวนการผลิตที่รวดเร็วทันสมัยตามที่ตลาดต้องการ แต่ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมราคาสินค้าได้ตลอดจนไม่สามารถต่อรองกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้

ต่อมาลุงณรงค์ แฉล้มวงศ์ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนได้เล็งเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน จึงได้พัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ และหาทางแก้ไขปัญหาเพื่อต่อสู้กับสถานการณ์ที่ไม่สามารถทำให้ตนเอง และชาวบ้านในชุมชนมีความสุขที่แท้จริงได้ โดยเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ด้วยการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์การดำเนินชีวิตที่ผ่านมาว่าเกิดจากสาเหตุใด โดยการมีสติทำสมาธิ ก่อนเกิดปัญญา จึงมองย้อนกลับไปสู่อดีตว่าทำไมชาวบ้านถึงสามารถพึ่งตนเองได้ อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ จึงได้ทดลองและตัดสินใจหันมาสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืน ที่จะทำให้อาชีพเกษตรกรและชาวบ้านเผชิญกับวิกฤตทางความคิดด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และพฤติกรรม เพื่อที่จะพึ่งตนเองได้ตามแนวทางของเกษตรกรรมปลอดสารพิษซึ่งถือเป็นแนวทางการเกษตรแนวใหม่ที่ใช้ความรู้ทางด้านนิเวศวิทยาเพื่อการเกษตร โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ การเกื้อหนุนให้เกิดความยุติธรรมทางสังคม รวมทั้งเพิ่มคุณธรรมและคุณค่าของมนุษย์ ระบบคิดของกระบวนการผลิตที่เอื้อต่อคน และธรรมชาติ ที่มีพื้นฐานความคิดกระบวนการทัศน์แบบองค์รวม (Holistic paradigm) ซึ่งปัจจุบันนี้ ลุงณรงค์ แฉล้มวงศ์ ได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้าน

จากการเรียนรู้ด้วยตนเองสู่การถ่ายทอดสู่ชุมชน เพื่อขยายผลด้วยการขับเคลื่อนต่าง ๆ เช่น การทำแปลงสาธิตปลอดสารพิษ การทำโรงทดลองปุ๋ยชีวภาพ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่เนื่อง ๆ ภายในชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้ซึมซับระบบคิด และวิถีการปฏิบัติ ซึ่งชาวบ้านยังให้การยอมรับ เชื่อมั่นในตัวของผู้นำชุมชน และวิถีการผลิตของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ซึ่งผู้นำพยายามที่จะชักชวนหน่วยงานอื่น ๆ เข้าร่วมกิจกรรม เช่น การรณรงค์ด้วยการเขียนคำขวัญ และสนับสนุนงบประมาณเพื่อช่วยกันรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม

ซึ่งถือว่าชุมชนวังตะกุ่มมีทุนเดิมของชุมชนอยู่แล้ว เช่น ผู้นำของชุมชนที่มีความรู้ความสามารถจากรูปแบบการเรียนรู้ต่าง ๆ และมีประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน สามารถเชื่อมโยงหาแนวร่วมในการช่วยกันฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม

ต่อมา ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้จัดเวทีการประชุมอย่างจริงจัง โดยชาวบ้านคิดว่าต้องมีการรวมกลุ่มกันเพื่อเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนกิจกรรม เพื่อช่วยแก้ไข ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน ซึ่งในช่วงนี้สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบางมูลนาก ได้ให้การสนับสนุนความรู้ในการจัดตั้งกลุ่ม ดังนั้น ชาวบ้านจึงรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มชื่อว่า “กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกุ่ม” โดยมีลุงณรงค์ แฉล้มวงศ์ เป็นประธานกลุ่มคนแรก ต่อมา มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อระดมทุนให้สมาชิกกู้ยืมเป็นทุนในการทำเกษตรปลอดสารพิษ และได้มีการผลิตปุ๋ยชีวภาพซึ่งเป็นสินค้าOTOP และแจกจ่ายให้กับสมาชิกและชุมชนใกล้เคียง ด้วย ทำให้สามารถลดต้นทุนการผลิต นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งโรงสีของชุมชน เป็นสถานที่รองรับ ข้าวของสมาชิกไปสีเพื่อการบริโภคและเพื่อการค้า ซึ่งตลาดส่วนใหญ่จะเป็นหน่วยงานราชการใน จังหวัดพิจิตร ทั้งหมดนี้คือกิจกรรมที่สมาชิกทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความเต็มใจ

กระบวนการทำงานของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกุ่ม มีการประยุกต์ แนวคิดของกระบวนการพัฒนาชุมชน ที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน จากนั้นพยายามหาภาคีความร่วมมือ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนที่มีความสนใจ และมีแนวคิดที่จะช่วยกันฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน ด้วยการเกษตรกรรมยั่งยืน จนทำให้เกิดการขยายผลสู่สถานศึกษาด้วยการทำหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยชุมชน

ผลจากการรวมกลุ่มฯ ทำให้เกิดผู้นำรายใหม่ ๆ ขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นแนวร่วมในการขับเคลื่อนและขยายแนวคิดเกี่ยวกับการเกษตรกรรมปลอดสารพิษ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ จึงทำให้กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกุ่ม สามารถที่จะ ดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและประเพณี ส่งผลให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตอย่างพอเพียงอยู่บนพื้นฐานของความรัก ความผูกพันระหว่างคนกับ ธรรมชาติ ซึ่งเป็นเสมือนตัวขับเคลื่อนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้

จากการเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังนี้ ทำให้มีการรื้อฟื้นทุนทางสังคมที่เกิดภายในกลุ่ม จากการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ทุนทางสังคมเริ่มมีพลังทำให้ชาวบ้านมีความสามัคคี ช่วยเหลือเอื้ออาทรและแบ่งปันกันเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้สิ่งแวดล้อมของชุมชน ฟื้นคืนกลับมา ถือเป็นความภาคภูมิใจของสมาชิก และชาวบ้านทุกคน ที่พยายามช่วยกันรักษา สิ่งแวดล้อมให้อยู่คู่กันชุมชนต่อไป

กระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน

จากการศึกษา กระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนวังตะกั่ว พบว่าพัฒนาการของชุมชนสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงกับการทำการเกษตรพื้นบ้านที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและมีทุนทางสังคมที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและพึ่งพาอาศัยกัน ต่อมาช่วงที่ 2 ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตามกระแสทุนนิยม และหันมาทำเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิต และราคาผลผลิต เชื้อระบบเงินตรา จึงทำให้ชาวบ้านมองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงเครื่องมือในการประกอบอาชีพ จนทำให้ทุนทางสังคมอ่อนแอลง ส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและปัญหาอื่น ๆ ตามมา ในช่วงที่ 3 เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตจากการทำเกษตรกรรมแผนใหม่มาเป็นการทำเกษตรกรรมปลอดสารพิษที่เอื้อให้เกิดความสมบูรณ์ และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยผ่านกิจกรรมกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว ซึ่งทั้ง 3 ช่วงนี้ มีองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกที่เป็นตัวหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคม

1. ปัจจัยภายใน ได้แก่

- ผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์และใฝ่เรียนรู้ เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนกิจกรรม มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อขยายผลไปสู่เด็กนักเรียน และชาวบ้านในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เกิดความสามัคคีกลมเกลียว ทั้งผู้นำต้องเป็นคนที่มีความตั้งใจทำงานด้วยความเสียสละ มีความโปร่งใส ทำให้เป็นที่ยอมรับและไว้วางใจจากกลุ่มสมาชิกในการทำงานร่วมกันของกลุ่ม ชุมชน

- พิธีกรรมประเพณีของชุมชน ที่เกิดจากความเชื่อ ความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อผู้มีพระคุณ เช่น เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ดูแลรักษาธรรมชาติ และผู้อาวุโสเป็นระบบความเชื่อที่ช่วยยึดโยงความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยผ่านกระบวนการผลิต และพิธีกรรมตามประเพณีทางศาสนาของชุมชน เป็นเสมือนเครื่องหล่อหลอมพฤติกรรมของชาวบ้าน เพราะให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าค่านึงถึงสิ่งที่อยู่โดยรอบอย่างเป็นองค์รวม ความสัมพันธ์ที่เกิดจากระบบคิดเดียวกันทำให้ชาวบ้านมีความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน

- ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์เปรียบเสมือนเป็นสิ่งที่ยึดโยงให้ผู้คนมาพบปะแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมในสังคม ทั้งนี้ต้องเกิดจากเข้ามามีส่วนร่วมด้วยจิตสำนึกที่ดีของชาวบ้าน ต่อการบริโภคและอุปโภคในการดำเนินชีวิตที่อยู่บน

ฐานของความยุติธรรมไม่เบียดเบียน จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ได้อย่างสมดุล

2. ปัจจัยภายนอก ได้แก่

1. การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ คือ (1) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ บางมูลนากให้คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่ม และการดำเนินงานกลุ่มด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะ การทำบัญชี-การเงิน เพื่อให้การทำงานเป็นไปอย่างมีระบบมาตรฐานที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ ในการดำเนินการของกลุ่มให้มีประสิทธิภาพ รวมถึงการบริหารจัดการของคณะกรรมการกลุ่มฯ (2) องค์การบริหารส่วนตำบลวังตะกู ให้การสนับสนุนเรื่องงบประมาณในการจัดตั้งโรงสีชุมชน และ รมวงค์ให้ชาวบ้านร่วมกันรักษาพื้นที่ทุ่งสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น การทำป้ายรณรงค์ การประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2. การสนับสนุนจากองค์กรภาคเอกชน ได้แก่ (1) มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรมี บพบาทสำคัญ คือ เป็นพี่เลี้ยงให้กับกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู และจัดหาตลาดจำหน่าย ผลผลิตทางการเกษตร (2) มูลนิธิรักษาสิ่งแวดล้อม เข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และได้จัดทำโลโก้ของผลิตภัณฑ์กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู

3. การสนับสนุนจากองค์กรภาคประชาชน ได้แก่ วิทยาลัยกระบวนการ เปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง (วปอ. ภาคประชาชน) เป็นเสมือนศูนย์การเรียนรู้ และการถ่ายทอดเพื่อนำไปสู่การขยายผลเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน การมีคุณภาพชีวิตที่ดี และ สิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ให้กับชาวบ้านโดยการสร้างผู้นำกระบวนการให้มีระบบคิด และวิธีการ ปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม

ข้อค้นพบจากการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการ ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนวังตะกู ตำบลวังตะกู อำเภอบางมูลนาก จังหวัด พิจิตร ข้อค้นพบที่ได้รับจากการศึกษา คือ

1. การเกิดและการดำรงอยู่ของทุนทางสังคม กล่าวคือ เมื่อชุมชนมีองค์ประกอบ ภายในที่หลากหลาย เช่น ผู้นำ วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ ความเป็นพี่น้อง ทำให้ทุนทาง สังคมเกิดการขับเคลื่อน โดยมีระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่ถูกต้องชัดเจนจะเห็นได้ในช่วงอดีตของ ชุมชน แต่เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทมีอิทธิพลทั้งทางด้าน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่นำความเจริญสู่ความเป็นชุมชนเมือง นอกจากนี้ ด้านการส่งเสริม

ให้ชาวบ้านหันมาทำเกษตรกรรมแผนใหม่มุ่งพัฒนาสู่ระบบการค้า ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบคิดจากที่เคยมีความเอื้ออาทรช่วยเหลือกันกลับกลายเป็นเรื่องส่วนตัวเป็นสำคัญ ซึ่งทำให้วิธีการปฏิบัติเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยชาวบ้านขาดการยั้งคิดถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมา ซึ่งชุมชนต้องเผชิญกับปัญหามากมายโดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดจากองค์ประกอบภายในอ่อนแอ พร้อมกับการเปิดรับองค์ประกอบภายนอกอย่างไม่ถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม ถ้าการเปิดรับองค์ประกอบจากภายนอกที่ดีและมีความเข้าใจในบริบทและความเป็นชุมชนวังตะกั่ว เช่น การเข้ามาของมูลนิธิริร่วมพัฒนาพิจิตร และวิทยาลัยการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง (วปอ. ภาคประชาชน) ที่มีบทบาทหนุนเสริมพลังกับชุมชนให้เกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมปราศจากการครอบงำ โดยชุมชนมีระบบการจัดการดูแลตนเองเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง และทุนทางสังคมสามารถดำรงอยู่ได้

จะเห็นได้ว่า ชุมชนวังตะกั่วสามารถฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้เกิดความยั่งยืนและมีการปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่องได้นั้น เพราะปัจจัยภายในชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีปัจจัยภายนอก ที่ให้ความสนใจเข้ามาสนับสนุน เป็นสิ่งกระตุ้นให้เกิดการร่วมมือร่วมใจของสมาชิกกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ

2. ผู้นำ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างและพัฒนากลุ่มให้เกิดความต่อเนื่อง ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทที่สำคัญอันดับต้น ๆ ในการขับเคลื่อนกิจกรรม ผู้นำที่ดีต้องมีความเสียสละ มีความผูกพันกับสมาชิก มีความเอื้ออาทรเกื้อกูลช่วยเหลือกัน โดยทำหน้าที่ในการบริหารจัดการของกลุ่ม ให้คำปรึกษาและกำลังใจต่อเพื่อนสมาชิกเพื่อให้เกิดการต่อสู้ร่วมกันต่อไป และมีความใฝ่รู้ในเรื่องใหม่ ๆ อยู่เสมอ เพื่อนำมาพัฒนาความรู้และกิจกรรมของกลุ่ม จากการรวมกลุ่มทำให้เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกในการทำงานและเข้ามาช่วยกันแก้ไขปัญหาเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน โดยแสดงผ่านกระบวนการผลิตทางเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ระบบเศรษฐกิจของชุมชน และการดำรงอยู่ของความเป็นชุมชนวังตะกั่วซึ่งกระบวนการต่าง ๆ ที่ผู้นำได้นำมาประยุกต์ ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกที่ดีในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม

ในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนวังตะกั่ว ผู้นำมีบทบาทสำคัญมาก เป็นผู้ผลักดันให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน และการเป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ใฝ่เรียนรู้เป็นผลทำให้การทำงานของกลุ่มฯ ประสบความสำเร็จ อีกทั้งพยายามที่จะส่งสมาชิกไปเข้าร่วมอบรม ทัศนศึกษาดูงาน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งถือว่าการพัฒนาทักษะภาวะผู้นำให้กับสมาชิกด้วย และมีการขยายผลไปสู่ภาคี เช่น การสร้างจิตสำนึกให้กับเด็กในโรงเรียนถือเป็น การพยายามที่จะสร้างผู้นำรุ่นใหม่เพื่อเป็นทีมทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป

3. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถอยู่ได้ในสภาวะการณ์ที่ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะถ้าชุมชนไม่มีการเรียนรู้และการถ่ายทอดที่ดีก็ไม่สามารถที่จะหาทางออกให้กับชุมชนได้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดของชาวบ้านวังตะกู ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคน ธรรมชาติ ไปในทางที่ดีขึ้น กระบวนการทุนทางสังคมจะเกิดขึ้นได้โดยง่ายเมื่อชุมชนมีการเรียนรู้ และการถ่ายทอดอย่างมีระบบ โดยการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์ในอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้รู้ถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติที่มีความเกื้อกูลกัน สามารถหาแนวทางการแก้ไขปัญหาได้ แต่อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมไม่สามารถที่จะดำเนินการเพียงคนเดียว จึงต้องมีการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันผ่านกิจกรรมที่เหมาะสมตลอดจนการขยายแนวความคิดซึ่งถือเป็นการถ่ายทอดจากกลุ่มสู่กลุ่มเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืน จึงทำให้สิ่งแวดล้อมกลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

4. การสร้างภาคีในการทำงาน ถือเป็นการพัฒนาศักยภาพกลุ่ม อาศัยความร่วมมือของภาคีเพื่อเป็นเครื่องมือกระตุ้นการทำงานของกลุ่ม โดยผ่านกระบวนการทุนทางสังคม ซึ่งการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกูก็เช่นเดียวกัน พยายามที่จะสร้างภาคีทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อเป็นตัวหนุนเสริมการทำงานของกลุ่มเพราะการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมต้องอาศัยภาคีที่หลากหลาย ที่เป็นมีความรู้แบบสหศาสตร์ เน้นการทำงานเป็นทีมแบบจิตสำนึกร่วม ดังนั้น การประสานงานกับภาคีทั้งภายใน และภายนอกชุมชน จึงมีความจำเป็นอย่างมาก และต้องหาหน่วยงานที่มีระบบคิด และแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกิจกรรมของกลุ่มเพื่อไม่ให้เกิดการครอบงำแนวทางการทำงาน สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องและเกิดความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1. รัฐบาลควรมีการส่งเสริมให้ใช้กฎหมายท้องถิ่น เพื่อการจัดการ/ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม หรือใช้กฎหมายอย่างประสานสอดคล้องกับกฎหมายท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อม ถือว่ามีความสำคัญต่อระบบคิด และวิธีการปฏิบัติของกระบวนการทุนทางสังคมที่ทำให้ประชาชนสามารถใช้กฎหมายตนเองมีอยู่แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเองได้ ทำให้ประชาชนมีความสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งจะทำให้การจัดการสิ่งแวดล้อมเกิดผลดีมากขึ้น

2. ในการกำหนดนโยบายเพื่อการจัดการ/ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนนั้น ต้องให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอก เพราะส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมที่เอื้อให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถใช้ภูมิปัญญาในการจัดการ/ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ การกำหนดนโยบายที่เหมาะสมนั้น จะต้องคำนึงถึงปัญหาความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น และต้องมีส่วนส่งเสริมในเรื่องขององค์ความรู้ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น การให้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ที่จำเป็น รวมทั้งการจัดสรรงบประมาณจากหน่วยงานภายนอกมาร่วมสนับสนุนการดำเนินงานในการจัดการ/การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

1. การเกิด การปรับตัวและการดำรงอยู่ของทุนทางสังคม มีความสัมพันธ์กับด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนต้องเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชน ตลอดจนต้องประเมินสถานการณ์ที่เกิดขึ้น พร้อมหาแนวทางการแก้ไขเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการสังสมความรู้ทั้งที่เกิดจากภายในและภายนอกชุมชนโดยการถ่ายทอดความรู้ให้เกิดการปรับตัวของชุมชนเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนและนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน ดังนั้น การสร้างชุมชนด้วยฐานทุนทางสังคมที่ดีจะต้องมีการเรียนรู้ สังสมและถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบคิดและวิธีการปฏิบัติที่เหมาะสมก่อให้เกิดประสิทธิภาพต่อการพัฒนาชุมชนเป็นเครื่องหนุนเสริมพลังการทำงานนำไปสู่ความสำเร็จและความยั่งยืนของชุมชน

2. การสร้างศักยภาพผู้นำเพื่อการพัฒนา สามารถขับเคลื่อนงานต่าง ๆ ของชุมชน ถือเป็นเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน ทั้งนี้ต้องพยายามสร้างโอกาสให้ชาวบ้านมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชนอย่างเป็นระบบ และบ่อยครั้งมากขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงปัญหาของตนเองทุกด้าน เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิด และความสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพในการทำเกษตรกรรมปลอดสารพิษให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมทั้งเปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่ทำเกษตรกรรมแผนใหม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเพิ่มมากขึ้น

3. ชุมชนควรจะมีการผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตการทำเกษตรกรรมแผนใหม่ เช่น การผลักดันการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นให้มีการพัฒนาเป็นต้นแบบและมีการขยายผลไปสู่โรงเรียนในพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อเป็นการใช้กลไกทางการศึกษาให้เกิดการปรับเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะของเด็กและเยาวชนให้ตระหนักเห็นความสำคัญการทำเกษตรกรรมถือเป็นอาชีพที่มองเชื่อมโยงทุกส่วนอย่างเป็นระบบ และเป็นฐานการผลิตของ

ประเทศ ซึ่งถือว่าการสร้างแรงงานภาคการเกษตรที่มีใจรักในอาชีพในครอบครัว และในชุมชน ตลอดจนให้เกิดความยั่งยืนในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

4. ชุมชนควรที่ส่งเสริมการสร้างทุนทางสังคมด้านระบบคิด และวิธีการปฏิบัติที่เหมาะสม เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทั้งนี้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงภาคีต่าง ๆ จะช่วยทำให้เกิดความยั่งยืนในมิติของความสัมพันธ์ของคนกับคน คนกับสถาบัน เป็นต้น การสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องของเด็กและผู้ใหญ่ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการสร้างทุนทางสังคมที่เคยอ่อนแอให้กลับมาแสดงพลังในการแก้ไขปัญหาได้

5. การสร้างภาคีเครือข่ายเป็นหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุน (ความรู้ ทักษะ กิจกรรม) ของชุมชน ในลักษณะพี่เลี้ยง วิทยากร งบประมาณ เพื่อให้กิจกรรมดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่น และเกิดความมั่นคงต่อเนื่อง ชุมชนจะต้องเป็นผู้ลงมือทำกิจกรรมด้วยตนเอง เพราะกิจกรรมจะเกิดประโยชน์ตรงกับความต้องการของประชาชนมากที่สุด และจะมีพลังมากกว่าหน่วยงานภายนอกเป็นผู้ดำเนินการให้ ดังนั้น ลักษณะของการทำงานของหน่วยงานภายนอก จะต้องเป็นเพียงการสนับสนุนหรือเป็น “ผู้อำนวย” หรือ “ที่ปรึกษา” ให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้ชาวบ้านรู้ทิศทางพัฒนาการมากขึ้น เมื่อชุมชนรู้จักตนเอง รู้เท่าทันสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น ชุมชนก็สามารถแก้ไขปัญหาตนเองได้

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

ในการศึกษากระบวนการทุนทางสังคมที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ผู้ศึกษาคิดว่าควรมีการศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในลักษณะเครือข่ายองค์กรชุมชน หรือองค์กรเอกชน เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการทุนทางสังคมกับการพัฒนาการเครือข่ายในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะการดำเนินงานในลักษณะของเครือข่าย จะทำให้เห็นมิติของการเปลี่ยนแปลงในระดับที่แตกต่างกัน และศึกษากระบวนการทุนทางสังคมกับการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่มีบริบทที่แตกต่างกันกับประเด็นการทำเกษตรกรรม เพื่อให้เห็นถึงภาพการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตของการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น